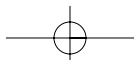
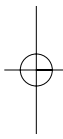
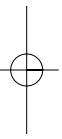

Ivo Goldstein

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

OD PARTIJNOSTI
U DOBA SOCIJALIZMA
DO REVIZIONIZMA
DEVEDESETIH:
Ima li
građanska
historiografija
šansu?

Hrvatska historiografija još se uvijek nije, čak ni početkom XXI. stoljeća, posvema konstituirala kao društvena znanost koja odgovara bitnim društvenim pitanjima i izazovima. Ona je još uvijek dobrim dijelom sterilna, začahurena u stare probleme, često zaokupljena jeftinim političkim ciljevima. U ovom tekstu želio bih analizirati to stanje i moguće načine kako da se ono promijeni.

Hrvatska je tijekom XX. stoljeća bila u okviru pet država, odnosno pet režima od kojih nijedan nije bio demokratski i liberalan, već totalitaran ili autoritaran. Stoga nijedan od njih historijsku znanost i povijest nije doživljavao kao kulturnu vrijednost i polje znanstvenih promišljanja, već kao polje političke manipulacije.

Publicistička i javna prezentacija takvih historiografskih mitologizacija svodila se na jednostavnu završnost povijesti. Takav odnos već je blago naznačio Ferdo Šišić u »Pregledu povijesti hrvatskoga naroda« koji je u redakciji Jaroslava Šidaka objavljen 1962. — osamostaljenje Hrvatske od Austro-Ugarske 29. listopada 1918. Šišić je definirao kao »oslobođenje«, a ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom 1. prosinca 1918. kao »narodno ujedinjenje«. ¹ »Završnost povijesti« u socijalističko doba realiziralo se u komunizmu kao idealnom besklasnom društvu, a u doba Nezavisne Države Hrvatske i u devedesetima u nacionalnoj državi koju hrvatski narod tobože žudno čeka punih devet stoljeća.

Kad se razgrnu s površine pojedinačne činjenice, onda se u nekim radovima hrvatska povijest prezentira kao svojevrsni planomjerni vjetar koji vitla nad maglovitim ljudskim prostorima da bi se dosegao konačni smisao povijesti — nekoć komunističko društvo, za NDH i u devedesetima samostalna država.

Ivo Goldstein:

**Od partijnosti u doba
socijalizma do revizionizma
devedesetih**

Dakle, u doba socijalizma/komunizma prevladajući odnos prema povijesti najbolje se može definirati kao «partijnost»: za mene taj fenomen označava način mišljenja i u konačnici tekst koji je «prožet» ili kome je «nametnut» način mišljenja koji je bio dominantan u redovima Komunističke partije ili Saveza komunista. To, nadalje, znači da je vrhunski kriterij »pozitivnosti« ili »negativnosti« da se nešto objavi ili prezentira na određen način odlučujući zapravo interes partije. Odnos prema prošlosti tijekom devedesetih najbolje je definirati kao «revizionizam»: revizionizam se 1989./90. godine u Hrvatskoj pojavio kao historiografska retardacija i društveno-politička anomalija. Za razliku od zapadnih zemalja, u Hrvatskoj ga je od 1990. nova politička vlast tolerirala i ohrabrivala, a dijelom i uključila u svoj politički program. Opće mu je obilježje i osnovno polazište — fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje. Sve što je u povijesti djelovalo u pravcu hrvatske državne samostalnosti ocjenjuje se najpozitivnije i nekritički se preneglašava, a slabosti se ili krivnje ekskulpiraju ili barem minimaliziraju. Suprotne povijesne tendencije načelno se ocjenjuju negativno, a njihove se slabosti ili krivnje nekritički predimenzioniraju. Te revizionističke težnje, u oba pravca, ne prezaaju ni pred prešućivanjem i izvrđavanjem činjenica, što ponekad ide čak do direktnih krivotvorina i laži. U tom kontekstu ustaška Nezavisna Država Hrvatska odjednom se pojavljuje u relativno pozitivnom svjetlu, bez obzira na njezinu naci-fašističku bit, na njeno totalno političko i ratno svrstavanje na strani povijesnoga Zla, na genocidne i druge zločine koje je počinila (jer ona »nije bila samo fašistička tvorovina, već i izraz stoljetnih težnji hrvatskoga naroda za samostalnom državom«).² Nasuprot tome, slabosti i krivnje obiju jugoslavenskih država, a osobito zločini počinjeni u njihovo ime, apsolutiziraju se i generaliziraju do te mjere, da bi postali argumenti rigidnoj nacionalističkoj politici te po mogućnosti opravdanje ustaškim zločinima ili bar njihovoj relativizaciji.

»Partijnost« i »revizionizam« zaslužuju da budu razmatrani zajedno barem iz dva razloga: prvo, jer se radi o nastavku političke manipulacije povijesnim činjenicama, samo s drugih ideoloških pozicija te stoga jer se iz revizionističkih krugova to stalno dovodi u vezu, odnosno smatraju da su pozvani stvari dovesti u red u odnosu na komunističko razdoblje. Međutim, revizionisti svojim jednostranim pristupom ne mogu to učiniti, jer ne koriste kategorijalni aparat socijalne historije, već politike. Stoga samo ponavljaju iste greške, a

Ivo Goldstein:
**Od partijnosti u doba
socijalizma do revizionizma
devedesetih**

neki puta, čak mnogo puta, njihovi tekstovi predstavljaju pad u odnosu na domašaje nekih historičara u doba socijalizma, kao što su radovi Jure Krište (počev od knjige *Prešućena povijest*) u kojima napada tekstove Mirjane Gross.

Čini mi se da u doba socijalizma/komunizma osnovni problem nije bio u direktnom falsificiranju povijesnih činjenica, pa čak ni u prešućivanju, kako se to danas paušalno tvrdi (koliko smo puta čuli — »o tome se moralo šutjeti«), nego u jednostranosti i pristranosti³ u smislu partijnosti. Naime, gotovo o svim, pa čak i o najosjetljivijim pitanjima ratne i poslijeratne povijesti moglo se pisati, ali na odgovarajući način — primjerice, knjiga o Hebrang ili Bleiburg.

Činjenica jest da je dobar dio onih koji su se bavili poviješću od 1918. do danas bili su obvezani da, sukladno užoj temi i razdoblju kojim se bave, prihvate u manjoj ili većoj mjeri partijnost kao obavezu da bi uopće mogli pisati. Pa ipak, radovi eminentnih hrvatskih historičara, poput Ljube Bobana, Bogdana Krizmana, Fikrete Jelić-Butić, da spomenem samo neke, odreda pokojnih, bili su lišeni partijnosti. Iako su oni, pogotovo Krizmanovi i Bobanovi radovi, za primaran cilj imali utvrđivanje pojedinačnih činjenica, a manje širu društvenu analizu, ipak su temelj svakog novog istraživanja međuratnog i ratnog razdoblja hrvatske povijesti. Radove o starijim razdobljima ne bih ovdje ni spominjao, jer se njima partijnost uistinu ne može prigovoriti. Opus Mate Suića, Nade Klaić, Tomislava Raukara, Jaroslava Šidaka, Mirjane Gross i mnogih drugih prije 1990. temelj su svih današnjih historiografskih pregnuća u razdobljima kojima se bave.

Nema sumnje da je čitava hrvatska povijest odmah po završetku rata bila prožeta partijnošću, odnosno potrebom da se uskladi s marksizmom-lenjinizmom. To je jasno zatraženo u članku Miroslava Brandta u prvom broju *Historijskog zbornika* — Brandt recenzira Staljinovo djelo *O dijalektičkom i historijskom materijalizmu* i smatra ga »genijalnim« te smatra da »na putu samostalne primjene historijskog materijalizma na određeno historijsko gradivo stoje još znatne teškoće. Nema sumnje, da je iluzorno, ako se nastoji usvojiti historijski materijalizam i primjenjivati njegove postavke u konkretnom naučnom radu bez definitivnog i potpunog napuštanja buržoaske ideologije«. ⁴ Ali već samo izlaženje *Historijskog zbornika* pod uredništvom Jaroslava Šidaka označio je početak čvršćeg odmaka historijske znanosti od politike. Može se reći da je otprilike šezdesetih istraživanje starijih razdoblja oslobođeno tih stega. Najduže i

Ivo Goldstein:

**Od partijnosti u doba
socijalizma do revizionizma
devedesetih**

najintenzivnije pritisak se osjećao na prezentaciji povijesti Drugoga svjetskoga rata koja je sve do pada socijalizma bila puna tabua, manipulacija i mistifikacija, ali nije sve bilo tako. Ostaje neprijeporna činjenica da je točno definiran zločinački karakter ustaškog režima kao i činjenica tko je u tom ratu bio na pravoj, a tko na krivoj strani.

Do sada uistinu nije bilo ozbiljnije studije o anomalijama historiografije, a pogotovo publicističkih jednostranosti, pristranosti i falsifikata u doba socijalizma. Oni koji su se smatrali dijelom te socijalističke historiografije, koji su participirali u jednostranostima i prešućivanju ili oni koji su bili žrtve o tome ili ne žele pisati ili više nisu aktivni.⁵ Njihovo bi svjedočenje o tome kako se moglo, a kako se nije moglo pisati, moglo biti dragocjeno.

Navodim samo neke primjere takvih jednostranosti:

Akt jugoslavenske kraljevske vlasti izdan potkraj prosinca 1920. kolokvijalno zvan *Obznana* prikazivan je isključivo kao akt protiv komunističke vlasti, što on prvenstveno i jest bio, ali je to bila i prva represivna mjera nove države usmjerena na ograničavanje osnovnih građanskih sloboda. Neke od najočitijih represivnih mjera bile su: svi koji bi nastavljali »oružani otpor državnim organima sigurnosti« bili bi predani »vojnom sudu na suđenje«. Donosioci *Obznane* tvrde, nadalje, da je i dalje »sloboda javne reči i pisanja ostaje ne-taknuta, ako se njima ne vređa Država i ne izaziva javna demoralizacija«. Što je to »vredanje« i »demoralizacija« nije rečeno, pa je to prouzročilo niz zabrana, između ostaloga s repertoara HNK u Zagrebu skinuta je Krležina drama »Galicija«, koja je kritički progovarala o ondašnjoj stvarnosti.

U historiografiji se ponavljalo da su Socijalistička radnička partija (komunista), potom Komunistička partija zagovarali klasnu borbu i socijalističku revoluciju, ali se zaboravljalo da u programu, barem do zabrane, nije posve otklanjan put polaganih reformi i parlamentarizam.

Opće je mjesto u literaturi bilo da su Josip Broz Tito i partijsko rukovodstvo u proljeće 1941. otišli iz Zagreba »zbog toga što je iz Beograda bilo lakše rukovoditi partijom i ustankom«. Pravi je razlog bio da su se u Beogradu osjećali sigurnije negoli u Zagrebu, u kojem je mnogo ljudi, barem privremeno, bilo zadovoljno da je uspostavljena NDH.

Bitka na Neretvi je sve do nestanka socijalističkog sustava i Jugoslavije bila poznata po tobožnjoj Titovoj velikoj ratnoj varki — po rušenju svih mostova na Neretvi. To se objašnjavalo time da je Tito htio neprijatelja zavarati, odnosno pokazati im kako ne namjerava prijeći na lijevu obalu rije-

ke. Zapravo, bio je to potez očajnika koji se bojao napada jakih četničkih formacija što su bile stacionirane na lijevoj obali rijeke dok on pokušava spriječiti napredovanje Nijemaca i njihovih saveznika na desnoj obali.

Nosivi element mitologizacije zbivanja na Sutjesci u svibnju/lipnju 1943. bila je partizanska pjesma o tada već legendarnom komandantu Savi Kovačeviću i njegovoj junačkoj borbi i pogibiji na Sutjesci. Pjesma počinje stihovima »kraj Sutjeske hladne vode barjak časti i slobode«. Zborni pjevanje pjesme koje nalikuje na guslarsko pripovijedanje postalo je praktički od završetka Drugog svjetskog rata bitan element titoizma u njegovu prezentiranju u masovnoj kulturi.

Duro Kladarin je šezdesetih u knjizi *Bitka na Sutjesci* između redaka objasnio da se zapravo radilo o vojnom porazu.⁶

Logično je da su u poslijeratnim godina teška stradanja partizana i civila koji su se s njima kretali, a pogotovo kaos na Neretvi i Sutjesci, bili potiskivani u drugi plan. Radije se isticalo da su obje bitke bile zapravo velike pobjede, rezultat besprimjerne hrabrosti i genijalne strategije. Ovoga posljednjega bilo je najmanje od svega navedenoga.

Dugo se vremena u socijalističkoj Jugoslaviji jednostavno prešućivala činjenica da su u ožujku 1943. delegacija Vrhovnog štaba (Milovan Đilas, Vladimir Velebit i Koča Popović) i visoki njemački vojni predstavnici (između ostalih, i general Edmund Glaise von Horstenau) pregovarali o tome da se uzajamno prizna status zaraćene strane, da se redovito razmjenjuju zarobljenici i da se na nekim prostorima ostvari privremeno primirje. Od tih pregovora ostvarene su samo prilično brojne zamjene zarobljenika. Tu je činjenicu, inače, emigrantska literatura vrlo često tendenciozno koristila kao dokaz o tome da su i partizani, baš kao i četnici, surađivali s Nijemcima. U knjizi Joze Tomaševića *Četnici u drugom svjetskom ratu* koju je objavila Sveučilišna naklada *Liber* ta se epizoda opisivala na tri stranice. Jozo Tomašević nije dozvolio da se hrvatski prijevod objavi bez te tri stranice. Budući da se radilo o tabu temi te bojeći se zabrane knjige i drugih neprilika, izdavač i direktor SN *Liber* Slavko Goldstein tražio je načine da indirektno dobije suglasnost da objavi tu epizodu. Uz pomoć recenzenta, pukovnika i historičara Jozе Kljakovića stupio je u kontakt s direktorom Vojno-istorijskoga instituta u Beogradu general-pukovnikom Fabijanom Trgom i uvjerio ga da se to jednom mora objaviti jer ovakvo skrivanje notornih činjenica samo škodi.

Ivo Goldstein:
**Od partijnosti u doba
socijalizma do revizionizma
devedesetih**

Ivo Goldstein:
**Od partijnosti u doba
 socijalizma do revizionizma
 devedesetih**

Trgo je iskoristio priliku da o tome razgovara s Titom te ga uspio uvjeriti da upravo on sam mora dokinuti taj tabu. Tito je to učinio u govoru na 35. obljetnici proboja na Neretvi 12. studenoga 1978. godine. Trgo je ubrzo, prije Titova govora, javio Goldsteinu da nema prepreka za objavljivanje cjelovite verzije knjige uz uvjet da na odgovarajućem mjestu citira objašnjenje iz Titova govora.⁷ Nakon toga pojavili su se mnogi memoari i historiografski radovi o tim pregovorima (pisali su i Đilas, i Velebit i Popović).

U prvom izdanju Enciklopedije Jugoslavije nema biografija ni Andrije Hebranga ni Milovana Đilasa — obje su se trebale pojaviti u trećem svesku, izdanom 1958. godine. Netko neupućen bi mogao pomisliti da se radi o grubom previdu, s obzirom na činjenicu da su u enciklopediji objavljene biografije mnogo manje važnih osoba od ove dvojice. No, obračun s tom dvojicom bila su dva ključna događaja koja su zadirala u samu bit funkcioniranja titoističkog sustava, u to vrijeme, više negoli ikada kasnije, pod snažnim utjecajem staljinističkih metoda. U sedmom svesku enciklopedije, izašlom 1968. godine, objavljena je biografija Aleksandra Rankovića — završila je prenošenjem partijske ocjene da je Ranković »kao jedan od glavnih predstavnika etatiističko-birokratskih elemenata u državnom i partijskom aparatu lišen svih funkcija.«⁸ Upada u oči kratkoća biografije — 40 redaka (bez fotografije), dok je dubrovački pjesnik Dinko Ranjina (1536. — 1607.) dobio 66 redaka (zajedno s sitno tiskanom bibliografijom).

Poslijeratna historiografija uopće ne spominje da je Sabor postojao i u NDH — primjerice, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture koja je bačena na lager zbog »revizionizma«, natuknicu »sabori« završava s austro-ugarskim saborovanjima u raznim hrvatskim zemljama, a natuknica »sabor« počinje 1945. godinom.⁹

U devedesetima se u javnosti tvrdilo kako se o događajima na Bleiburgu i na Križnom putu u vrijeme socijalizma »nije govorilo«, odnosno da se o tim događajima »moralo šutjeti«. Međutim, literature je ipak bilo, iako su se u njoj događaji tretirali na vrlo specifičan način (primjerice, knjiga Milana Baste).¹⁰

Josip i Stjepan Engel izradili su u Tuškanovoj ulici u Zagrebu ilegalnu radiostanicu preko koje je, navodno, objavljen 4. srpnja 1941. godine proglas CK KPJ »narodima Jugoslavije na oružani ustanak«. Priča nije sasvim uvjerljiva i očigledno ju je poslijeratna komunistička historiografija pre-dimenzionirala. Naime, sastanak užeg sastava Politburoa CK

KPJ na kojem je donesen zaključak o pokretanju ustanka završio je 4. srpnja u 6 sati navečer u Beogradu, a proglas je napisan tek poslije toga.¹¹ Stoga je sasvim nemoguće da su taj »poziv na ustanak« Engelovi mogli čitati već 4. srpnja. Vjerojatno su čitali neki raniji proglas CK. Čujnost te radiostanice očigledno je bila vrlo mala, jer ima vrlo malo svjedočanstava da ju je netko slušao. Ustaške policijske i obavještajne službe zasigurno su čule poziv, ali nisu znale otkuda je on odaslan, niti tko ga je poslao. Iz raspoložive dokumentacije može se zaključiti da nadležne ustaške službe početkom srpnja uopće nisu sumnjivale Engelove za komunističku djelatnost. Engelovi su 9. srpnja, pet dana nakon što je preko njihove radiostanice navodno upućen poziv na ustanak, kao Židovi morali napustiti stan u Tuškanovoj ulici u Zagrebu te su poslali molbu nadležnim organima da im se odobri selidba u Jelašićevu 10, u Gajevo naselje (tada jugozapadno zagrebačko predgrađe). Molba je riješena pozitivno i Engelovi su se preselili na novu adresu. No, već ih 17. i 18. srpnja traži ustaško redarstvo,¹² a do kraja srpnja su uhapšeni i kasnije deportirani u Jasenovac, gdje su bili i ubijeni. Čini se da je Josip još bio živ u početku mjeseca studenoga, jer iz Židovske općine tada odlazi paket na njegovo ime.¹³ Njihova sestra spasila se pobjegavši u Mađarsku.¹⁴ Čini se da su Engelovi jednostavno bili zahvaćeni masovnim deportacijama zagrebačkih Židova organiziranima u to doba.¹⁵

Međutim, teško je generalno ocijeniti kako je funkcionirala »partijnost« — socijalizam je trajao 45 godina, pa s njim i socijalistička historiografija. U tom razdoblju bilo je mnogo specifičnosti, mnogo promjena. Uglavnom se može reći da su se prostori slobode i prostori dopuštenog pisanja širili — možda je u tom poslu najbolji primjer Dušan Bilandžić, odnosno njegova knjiga »Historija SFRJ«, s mnogo izdanja. U svakom novom izdanju Bilandžić je širio prostore onoga o čemu je mogao govoriti i mijenjao je način, u smislu veće znanstvenosti, onoga o čemu je govorio.¹⁶

No, i od toga je bilo iznimaka, pa je i prema kraju toga doba bilo krajnje neprimjerenih postupaka. Tome je najbolji primjer *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, jer je, po sudu partijskih komiteta, nekoliko neprimjerenih rečenica o Jasenovcu dovelo do povlačenja cjelokupne naklade.¹⁷

Revizionizam se od 1989. — 1990. godine u Hrvatskoj pojavio kao historiografska retardacija i društveno-politička anomalija. Za razliku od zapadnih zemalja, u Hrvatskoj ga je od 1990. nova politička vlast tolerirala i ohrabivala, a di-

Ivo Goldstein:
**Od partijnosti u doba
 socijalizma do revizionizma
 devedesetih**

jelom i uključila u svoj politički program. Opće mu je obilježje i osnovno polazište — fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje. Sve što je u povijesti djelovalo u pravcu hrvatske državne samostalnosti ocjenjivalo se najpozitivnije i nekritički se prenaplašavalo, a slabosti su se ili krivnje ekskulpirale ili barem minimalizirale. Suprotne povijesne tendencije načelno su se ocjenjivale negativno, a njihove su se slabosti ili krivnje nekritički predimenzionirale. Te revizionističke težnje, u oba pravca, nisu prezale ni pred prešućivanjem i izvrđavanjem činjenica, što je ponekad išlo čak do direktnih krivotvorina i laži.

Zbog toga se u tim idejama sklonim krugovima i medijima nije naravno upotrebljavao termin revizionizam i revizionisti, jer on ima negativnu konotaciju, već se govorilo o »državotvorcima«, »državotvornom« načinu razmišljanja, itd. »Državotvorstvo« je širi pojam od revizionizma i ne mora uvijek biti negativan. Dapače, neki od »državotvornih« projekata bili su posve logični i opravdani, poput knjige *Hrvatske granice* Ljube Bobana,¹⁸ koji je, kao predsjednik hrvatske državne komisije za granice bio uključen u dokazivanje avnojevskih granica Hrvatske kao granica novostvorene samostalne Republike Hrvatske. No, u širem smislu je državotvorstvo zapravo značilo svodenje interesa historijske znanosti na puku refleksiju neposrednih državnih i ideoloških interesa. Na taj je način istraživanje povijesti limitirano na priču o hrvatskoj državnosti, borbu za hrvatske interese protiv stranih presizanja, itd.

Kao snažan argument fetišizaciji države i uopće takva načina razmišljanja bila je rečenica Franje Tuđmana koji je, kako je postajalo sve očitije da se Jugoslavija neumitno raspada, sve češće izjavljivao kako »hrvatski narod 900 godina žudi za državnom neovisnošću«, očito aludirajući na događaje iz 1102. godine, kojima je navodno ta neovisnost izgubljena. Naravno da ta neovisnost tada nije izgubljena. Radi se o mitologemu koji su do krajnje konzekvence doveli apologeti uspostave NDH 1941. godine,¹⁹ jer su određeni državopravni elementi nastavili živjeti i nakon toga datuma.

Međutim, 1102. godine na hrvatsko je prijestolje samo došao vladar jedne strane — ugarske dinastije. Feudalci u srednjem vijeku nisu bili predstavnici svojeg naroda, već svojeg staleža. Kada bi se dolazak strane dinastije na prijestolje nekog kraljevstva odmah smatrao gubitkom samostalnosti, velik dio evropskih nacionalnih povijesti ne bi postojao — primjerice, Englesku su 1066. osvojili Normani iz sjeverne Francuske, a u XVI. stoljeću prebogatom Španjol-

skom vladali su Habsburgovci! A Hrvatska je sve do 1918. godine, na ovaj ili onaj način, makar koliko skučeno, čuvala državopravni kontinuitet koji su očituje u postojanju Sabora i njegovim autonomnim poslovima. Kada bi ova teza o gubitku samostalnosti 1102. godine čak bila i točna, To ne bi značilo da je teza o »devetstoljetnoj žudnji hrvatskoga naroda za samostalnom državom točna«. Naime, ideja o potrebi postojanja nacionalne države prirodom se stvari nije ni mogla javiti prije XIX. stoljeća, jer se tek tada stvaranjem građanskog sloja pokreće proces nacionalne integracije. A i tada je osnivanje samostalne države u programu imala samo Stranka prava, dok su druge stranke zagovarale u tom trenutku realističniji pristup koji je tražio reviziju Nagodbe iz 1868. godine ili tome slično. Pri tome su artikulirali interese, sudeći po izbornim rezultatima, dijela glasačkog tijela koji se ne može zanemariti. Konačno, dio pravaša je na prijelazu u XX. stoljeće zagovarao oslon na Austriju. Stoga valja s priličnim ogradama tvrditi da je samostalna država bila »višestoljetna žudnja hrvatskog naroda«. Bilo kako bilo tečajem povijesti, stvaranje samostalne države 1991. godine time ne dobiva ni ne gubi na važnosti.

U takvom kontekstu ustaška Nezavisna Država Hrvatska (NDH) odjednom se pojavljuje u relativno pozitivnom svjetlu: tome je umnogome pridonio Franjo Tuđman koji je još na Prvom saboru HDZ-a početkom 1990. godine ustvrdio kako »NDH nije bila samo puka kvinsliška tvorba i fašistički zločin, već i izraz povijesnih težnji hrvatskog naroda za svojom samostalnom državom«. Ja bih se mogao složiti s tom tvrdnjom, ali da je Tuđman pridodao još jednu rečenicu koja bi glasila otprilike ovako — »međutim, većina je Hrvata ubrzo shvatila da to nije država koju su željeli«, ali to nije učinio. Bilo kako bilo, iako se Tuđman kasnije ograđivao od te izjave, shvaćajući sve opasnosti koje iz nje proizlaze, drugi su je počeli koristiti.

Predsjednik Tuđman je iznio i ideju o »pomirenju svih Hrvata«, odnosno pomirenju ustaša i partizana, ili njihovih sinova i unuka. Ideja o pomirenju, bez obzira na to što je načelno mogla biti privlačna, zapravo je omogućila da se u javnosti toleriraju ekstremni nacionalizam i proustaški ispadi, pa je i time revizionistička historiografija dobila »vjetar u leđa«.

Iako je bio daleko od toga da je sudjelovao u utemeljenju revizionističke historiografije, ipak je Hrvoje Matković u svojoj knjizi *Povijest NDH*, objavljenoj 1993, prvi dao zao kruženu sliku Nezavisne Države Hrvatske, onako kako je

Ivo Goldstein:
**Od partijosti u doba
socijalizma do revizionizma
devedesetih**

Ivo Goldstein:
**Od partijnosti u doba
 socijalizma do revizionizma
 devedesetih**

odgovaralo tadašnjem državnom rukovodstvu. Moglo bi se reći da je Matkovićeve slika NDH »umjerenjačka«. Argumentata da je tako ima mnogo, ali evo jednog primjera: Matković je u poglavlju *Srpsko pitanje*²⁰ uglavnom podatke tako posložio da se ima razloga zaključiti da ih prenosi iz knjige Fikrete Jelić-Butić *Ustaše i NDH*, iz poglavlja koje je autorica nazvala *Politika terora nad Srbima*.²¹ Nizao je podatke o progonu Srba — antisrpskoj harangi, izbacivanju iz stanova, nošenju znaka »P«, prisilnim pokrštavanjima, ali kada je stigao do odjeljka u kojem autorica taksativno navodi ustaške zločine u kojima je stradalo više tisuća Srba, pri čemu u nekim slučajevima ni žene ni djeca nisu pošteđeni, Matković je to jednostavno preskočio i prešutio. Zločine nad Srbima u knjizi spominje samo jednom sintagmom — da su se nad Srbima i dalje »provodila hapšenja, odvođenja u logore i masovne fizičke likvidacije«.²²

Matković je karakterističan po tome da analizira nacifasističku bit ustaškog režima, ali ne spominje zločine. Čini mi se, koliko poznam udžbenike i neke druge radove iz kasnijih godina, da se od Matkovića preuzimao taj obrazac. Spekatar revizionističkih razmišljanja vrlo je širok i varira od negacije bilo kakvog zločina u ime NDH i tvrdnje da se 1941. dogodila pobuna Srba u Hrvatskoj do pokušaja da se ustaški zločini stave na istu razinu kao i komunistički. No, opća, duboko ukorijenjena karakteristika svih tih tekstova bila je da nije podobno navoditi ustaške zločine.²³

Nasuprot relativno pozitivnom svjetlu u kojem predstavljaju NDH, revizionisti slabosti i krivnje obiju jugoslavenskih država, a osobito zločine počinjene u njihovo ime, apsolutiziraju i generaliziraju do te mjere, da bi postali argumenti rigidnoj nacionalističkoj politici te po mogućnosti opravdanje ustaškim zločinima ili bar njihovoj relativizaciji.

Kao odgovor ovakvim manipulacijama kao jedna od najvažnijih tema nameće se preispitivanje jugoslavenskog razdoblja i jugoslavenskog iskustva u povijesti Hrvatske i Hrvata.²⁴ To nije lagano pitanje, a ni odgovori ne mogu biti jednostavni i jednoznačni. U javnosti se obično ovaj problem svodi na pitanje »korisnosti« ili »štetnosti« postojanja Jugoslavije za neki narod. Skrupulozni povjesničar takav zadatak gotovo da ne može obaviti, jer on ne posjeduje kategorijalni aparat kojim bi to učinio. »Korisnost« ili »štetnost« su dio kategorijalnog aparata politike. Pa ipak, evo primjera koji svjedoči o kompleksnosti problema: činjenica jest da je decentralizacija 60-ih i 70-ih išla u prilog hrvatskim stremljenjima, dok je, nasuprot tome, obračun s hrvatskim »nacio-

nalizmom i šovinizmom« 1971/2. godine neusporedivo žešći negoli u drugim jugoslavenskim sredinama. Usprkos tome što je slomio »hrvatski proljeće«, dakle, pokret koji je, među ostalim, težio za decentralizacijom, Tito je smatrao da centralizirana savezna država i privreda vrlo teško funkcioniraju i da je decentralizacija nužna. Stoga su neke promjene u tom smjeru provedene već u ustavnim amandmanima 1972., a posebno u novom Ustavu donesenome 1974. godine.

Uvijek se postavlja pitanje koliko će mitološka znanja biti prisutna u javnosti općenito, a koliko unutar historio-ografskih krugova, koliko javnost uopće želi čuti mišljenje znanosti o prošlim događajima. Da stanje nije blistavo, može svjedočiti podatak sa znanstvenog skupa o 30-godišnjici Hrvatskoga proljeća, održanom u Zagrebu 2001. godine. Na njemu su prvih 17 sudionika bili sudionici tih događanja koji su uglavnom evocirali uspomene želeći njima dati legitimaciju znanstvenosti, a tek su kao 18. i 19. na redu pripustili istraživače s akademskim titulama.

U posljednjih desetak godina kadrovsko se stanje na području istraživanja XX. stoljeća naglo pogoršala. Do kraja osamdesetih istraživanja XX. stoljeća bila su miljenik vladajuće politike i ideologije. Tada su neki istraživači bili umirovljeni, a praktički nenadoknadiv je iznenađan odlazak Fikrete Jelić-Butić, Ivana Jelića i Ljube Bobana. Kako ih je smrt zatekla u punoj stvaralačkoj snazi, vjerojatno bi pisali, pa bi i stanje bilo bolje. Osim toga, mnogi novi, mladi istraživači upućivani su na istraživanje starijih razdoblja, pa je istraživanju XX. stoljeća danas postojao očigledan kadrovski manjak, u odnosu na pokrivenost drugih razdoblja.

Uglavnom, nedostaje promišljanje i samopreispitivanje — i u znanstvenom, pa i u filozofskom i teološkom smislu.²⁵ Doduše to je teško, jer takvih postupaka ima premalo u javnosti općenito, u publicistici, pa je teško očekivati da to učine historičari sami. Temelji su uspostavljeni prije tri godine kada je na vlast stigla ekipa neopterećena prošlošću i brigom o tome što će o njoj buduće generacije misliti. Uz to, snaženje elemenata liberalne demokracije, nestajanje autoritarnih i totalitarnih načina razmišljanja poticajno djeluje da se sama historijska znanost, pa i pojedini historičari, oslobadaju nevidljivih okova i samostalno pokreću istraživanja, postavljaju pitanja i na njih slobodno odgovaraju.

Prošlo je više od četvrt stoljeća (Zagreb, 1976) otkako je Mirjana Gross objavila prvo izdanje knjige *Historijska znanost — razvoj, oblik, smjerovi*. U njoj je posljednje poglav-

Ivo Goldstein:
**Od partijnosti u doba
socijalizma do revizionizma
devedesetih**

lje nosilo optimistički naslov *Na putu prema genetičko-strukturalnoj historiji*. U drugom, dopunjenom izdanju, autorica zaključuje knjigu tvrdnjom: »u svakom slučaju, nastojanje da historija postane društvena znanost, bez obzira je li se to izričito proglašava ili ne, os je metodološkoga kretanja u suvremenoj historijskoj znanosti.«²⁶ Gotovo pola stoljeća nakon izlaska drugoga izdanja hrvatska se historijska znanost i dalje bori s istim problemom: realisti bi rekli da se u tom razdoblju napravio korak naprijed, ali ne onoliki koliki se objektivno mogao, a ni izdaleka onoliki koliki je trebalo da glavina naše historiografije uhvati metodološki priključak s razvijenim svijetom.

U narednom razdoblju historijska znanost mora naći načina da se oslobodi stega političkog i intelektualnog konformizma i kompromiserstva te da u njoj definitivno prevladaju načela suvremene historičarske teorije i metodologije. Na duži rok rezultat nije u pitanju. Mlađi su tu potencijal, oni su već formirani na taj način i među njima revizionizam i državotvorstvo mogu biti prisutni tek u stavovima i pisanju pojedinaca. Starije su generacije, pak, na odlasku — u njima je priličan broj onih koji su beznadno obuzeti činjenicom da historiografija mora biti sluškinja politike odnosno da bi ona trebala služiti isključivo kao svojevrsna kozmetičarka prošlosti vlastite nacije ili društvenog sloja.

Što se tiče revizionističke historiografije, ona bi trebala biti marginalizirana u slobodnoj diskusiji, u razmjeni mišljenja u kojoj nema prave argumente; u najtežim slučajevima trebala bi doživjeti sudbinu sličnu onoj u liberalnodemokratskim zemljama: Robert Faurisson i David Irving tvrdili su da su plinske komore u nacističkim logorima smrti izmišljotina. Prvom je zabranjeno predavati na svim francuskim sveučilištima, a drugi je sudskom odlukom prisiljen platiti golemu odštetu koja ga je bacila na prosjački štap.

U ovom tekstu malo sam pažnje posvetio činjenici da se historiografska shvaćanja i znanja ostvaruju na dvije razine — u znanstvenoj historiji, jezikom stručnjaka, potom preko publicističkih radova ta znanja i shvaćanja prodiru u javnost. Činjenica jest da je previše hrvatskih historičara »bježalo« od vrućih tema. Tako smo imali paradoksalnu situaciju, da je za neke teme postojao velik interes u javnosti, ali i slaba reakcija historiografije.

Kada budu oslobođeni stega koje joj nameću totalitarni i autoritarni politički koncepti, historičari bi trebali doseći postulate onoga što ja u naslovu zovem »građanske« historiografije, a zapravo historiografija primjerena liberalnode-

mokratskom ambijentu. Tada bi se mogli primjenjivati različiti oblici socijalne historije koji su meni osobno najbliži, ali valja poticati i razvoj različitih drugih metodoloških konceptata.

Povijesnim manipulacijama u proteklom je stoljeću Hrvatska bila talac historiografskih koncepcija koje su se gradile na klimavim temeljima, na selektivnom odabiru činjenica, na zastarjeloj ideji da se na neposrednim iskustvima iz prošlosti može formulirati i ostvarivati suvremena politika. Kraj vladavine teze o »završnosti povijesti« za Hrvatsku bi trebao biti i početak njezina stvarnog oporavka.

Ivo Goldstein:
**Od partijnosti u doba
socijalizma do revizionizma
devedesetih**

BIJEŠKE

- ¹ F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, 469.
- ² Često citirana rečenica iz govora Franje Tuđmana na I. Saboru HDZ-a 24. veljače 1990. godine u Zagrebu.
- ³ Granica između objektivne znanstvene spoznaje i jednostranosti prijedene su kada se povijede posebna pravila i metode historičarske struke, kada se povijede pravila formalne logike, kada historičar ne poznaje širu problematiku, u vremenu i u prostoru. Granica između jednostranosti i pristranosti prijedene su kada autorov angažman sprečava punu primjenu znanstvenih pravila i metoda, kada je istraživač spriječen psihološkim, institucionalnim ili političkim blokadama da revidira, modificira ili popuni svoje rezultate te kada nema slobodne razmjene mišljenja u kojoj bi i znanstvenici oprečnih gledišta došli do riječi; vidi, I. Goldstein, *Gledišta o objektivnosti i subjektivnosti u historijskim istraživanjima prema novim njemačkim izdanjima*, Časopis za suvremenu povijest III, Zagreb 1980, 133.
- ⁴ M. Brandt, *Današnje naše mogućnosti upoznavanja materijalističkog pogleda na historiju*, Historijski zbornik I, Zagreb 1948, 233 — 242 (cit. mjesta 235, 244).
- ⁵ Po svemu sudeći, iznimka će biti prilog M. Bertoše u ovom zborniku.
- ⁶ Đ. Kladarin, *Bitka na Sutjesci*, Zagreb 1968.
- ⁷ Svjedočenje tadašnjeg direktora SN Liber Slavka Goldsteina; J. Tomašević, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1979, 221 — 223.
- ⁸ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6, 41.
- ⁹ *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, gl. ur. I. Karaman, Zagreb 1980, 561.
- ¹⁰ M. Basta, *Rat je završen sedam dana kasnije*, V. izm. i dop. izd., Beograd 1986.
- ¹¹ Dedijer, *Dnevnik*, prvi deo, str. 22.
- ¹² Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 252, RUR, Ž. odsj., 27754.
- ¹³ Jevrejski istorijski muzej, fond Židovska općina Zagreb, reg. br. 4866, sign. K-66-1-1/1-67.
- ¹⁴ Opširnije, u: Đ. Pavlović, *Narodni heroj Josip Engl, tvorac prve tajne radiostanice za NOB*, Jevrejski almanah 1957/8, Beograd 1958, 122 — 128.
- ¹⁵ HDA, fond 252, RUR, Ž. odsj., 28173, donosi se popis Židova u prigradskim naseljima, pa se uz ime Stjepana Engela upisuje opaska da je »ilegalno otputovao u Italiju«. To, naravno, nije točno. U literaturi se po-

Ivo Goldstein:

**Od partijnosti u doba
socijalizma do revizionizma
devedesetih**

negdje tvrdi da je ubijen i najstariji brat Đuro (1905.), ali on je, promijenivši već ranije prezime u Pavlović, preživio rat. Neko je vrijeme 1941/42. godine boravio u Veloj Luci - J. Maričić, *Luka spasa — Židovi u Veloj Luci od 1937. do 1943.* Vela Luka 2002, 46; *Spiskovi preživelih Jevreja u Jugoslaviji*, Autonomni odbor za pomoć Beograd, Beograd 1946, 290.

¹⁶ Vidi, primjerice, D. Bilandžić, *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*, Beograd 1973; Isti, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi (1918-1985)*, Zagreb 1985.

¹⁷ *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, n. dj.

¹⁸ Lj. Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1992. godine*, Zagreb 1992.

¹⁹ To je mnogo puta rečeno, primjerice, u Pavelićevu govoru prilikom osnivanja prve vlade — *Ustaša, Dokumenti*, prir. P. Požar, Zagreb 1995, 143.

²⁰ H. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1993, 159 i d.

²¹ F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1978, 162 i d.

²² Matković, *Povijest*, 161.

²³ Na ovom mjestu nije moguće detaljnije analizirati sadržaj udžbenika. O tome je literatura narasla gotovo do nepreglednosti, stoga vidi, I. Goldstein, *O udžbenicima povijesti u Hrvatskoj*, u: *Dijalog povjesničara — istoričara* 3, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb 2001, 15 — 28.

²⁴ O tome govorim u: I. Goldstein, *Josip Broz Tito: između skrupuloznog historičarskog istraživanja i političke manipulacije*, u: *Dijalog povjesničara — istoričara* 6, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb 2002, 315 — 332.

²⁵ M. Bjelajac, *Istorija Jugoslavije 1918-1991. godine — da li je na prostoru prethodne Jugoslavije moguća emancipacija nauke od politike?*, u: *Dijalog povjesničara — istoričara* 1, prir. H. S. Fleck i I. Graovac, Zagreb 2000, 35 — 46. Međutim, neki Bjelajčevi tekstovi, ponajprije mislim na njegovu knjigu *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd 1999, koja iako znanstveno fundirana, prije govori kako je i sam autor ostao zarobljenik nekih ideoloških postavki, negoli da je prioritarno istraživao prošlost u duhu liberalnodemokratskih postavki.

²⁶ M. Gross, *Historijska znanost*, II. dopunjeno izd., Zagreb 1980, 364.